

Μαίρη Γκικάκη

Δρ. Αρχαιολόγος

Όλγα Κακαβογιάννη

Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων

Ανδρέας Τσάτσαρης

Αναπληρωτής Καθηγητής ΤΕΙ Αθηνών

Συμβολή παραγόντων του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος στην ανάπτυξη του αρχαίου Δήμου Μυρρινούντος: Πρώτη προσέγγιση

Εισαγωγή

ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΠΕΔΙΑΔΑΣ των Μεσογείων που βρίσκεται στα νότια – νοτιοανατολικά του κέντρου της σύγχρονης οικισμού του Μαρκοπούλου εκτείνεται η μικρή πεδιάδα της Μερέντας (εικ. 1). Από τη Νότια πλευρά ορίζεται από τον ορεινό όγκο του όρους Μερέντα, από την Ανατολική από τα χαμηλά υψώματα της οροσειράς του Χεροβουνίου, από Δ και Β από ρέματα (εικ. 2).

Η Μερέντα ταυτίζεται με βεβαιότητα με τον αρχαίο αττικό Δήμο του Μυρρινούντος¹. Η τοπογραφική αυτή ταύτιση οφείλει πολλά στις αρχαίες πηγές και ακόμη περισσότερο στους πρώτους περιηγητές του ελληνικού χώρου. Τις παλαιότερες γραπές μαρτυρίες για τον δήμο του Μυρρινούντος διασώζουν ο γεωγράφος Στράβων (9.1.22) και ο περιηγητής Πausανίας (1.31.4-6)².

Σημαντική επίσης πηγή είναι οι χάρτες που συνέταξαν στους νεότερους χρόνους οι πρώτοι περιηγητές μετά από αυτοψία. Από αυτούς, ο J. Spon επισκέφτηκε

1. Συλλογή σχετικής βιβλιογραφίας: Ε. Π. Βιβλιοδέτης, «Ο Δήμος του Μυρρινούντος: Η οργάνωση και η ιστορία του», *ΑΕ* 2005, σ. 23-32.

2. Και οι δύο όμως μαρτυρίες αποδεικνύονται προβληματικές. Και αυτό γιατί ο Στράβων αναφέρει τον Μυρρινούντα μεταξύ των Αραφηνίδων Αλών και της Προβαλίνθου του Μαραθώνα, δηλαδή πολύ βορειότερα από την πραγματική του θέση. Ο Pausanίας πάλι στα πλαίσια της αναφοράς του για λατρείες και ιερά των Δήμων αναφέρει τις λατρείες στον Μυρρινούντα μαζί με εκείνες του δήμου της Φλύας, το σημερινό Χαλάνδρι.

την Αττική γύρω στο 1675-76 και έχοντας υπ' όψη του τις σχετικές φιλολογικές πηγές, τοποθετεί τον δήμο μεταξύ Αραφηνίδων Αλών και Προβαλίνθου (εικ. 3). Στο βιβλίο που εξέδωσε ο ίδιος με τις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις αναφέρει στη διαδρομή από το Πόρτο-Ράφτη προς το Μαρκόπουλο πολλά αρχαία κατάλοιπα οικισμών, λίγα κατοικήσιμα σπίτια και πολλά ξωκλήσια με εντοιχισμένες επιγραφές και επιτύμβια μνημεία³.

Μέσα στα ευρύτερα πλαίσια της προσπάθειας ταύτισης των τοπωνυμίων της Αττικής, όπως αυτά σώζονταν στον 18ο αι., με αρχαίους αττικούς Δήμους, ο J. Stuart συσχέτισε την Μυρρένδα (Μερέντα) με τον αρχαίο Μυρρινούντα⁴. Στον χάρτη της Αττικής που ο ίδιος συνέταξε τοποθετεί τον Μυρρινούντα στη θέση που βρίσκεται σήμερα, δηλαδή ΝΑ του Μαρκοπούλου (εικ. 4).

Ο συναγματάρχης W. M. Leake, που ταξιδεύοντας σε όλο τον ελλαδικό χώρο έκανε σημαντικές παρατηρήσεις και ανακαλύψεις, τοποθέτησε και αυτός τον αρχαίο Μυρρινούντα στην θέση Μερέντα, ΝΑ του Μαρκοπούλου (εικ. 5)⁵. Ο Leake που ήταν σε συνεργασία με τον Άγγλο ιστοριοδίφη G. Finley στην ταύτιση του αυτή βασίστηκε και σε δύο επιγραφές που εντωμεταξύ είχαν γίνει γνωστές και είχαν βρεθεί στην Μερέντα⁶.

Το 1881 οι картоγράφοι Curtius και Kaupert σχεδίασαν για λογαριασμό του τότε Αυτοκρατορικού Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου χάρτες με τις αρχαιότητες της Αττικής (εικ. 6). Στο συνοδευτικό κείμενο του μνημειώδους αυτού έργου που αποτελεί πολύτιμη πηγή πληροφοριών και για τον σύγχρονο ερευνητή γίνεται αναφορά σε όλες τις μέχρι τότε γνωστές επιγραφές του Δήμου Μυρρινούντος⁷.

Οι αρχαιολογικές έρευνες με αφορμή την δράση αρχαιοκαπήλων εγκαινιάζονται στο έτος 1948 από τον Ν. Κοιζιά⁸ και συνεχίσθηκαν στα 1951 από τον Ιωάννη Παπαδημητρίου, εφόρου Αρχαιοτήτων, με την έρευνα συγκροτήματος ταφικών περιβόλων στον αγρό Νάσσου, στη νότια πλαγιά χαμηλού λόφου στα βόρεια της μικρής πεδιάδας της Μερέντας⁹. Το 1967 η έρευνα συνεχίστηκε από τον Δ. Λα-

3. J. Spon, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant II* (Lyon 1678).

4. J. Stuart – N. Revett, *The Antiquities of Athens* vol. 3 (London 1823), σ. 39.

5. W. M. Leake, *The Topography of Athens and the Demi*. The Demi of Attica 2 (London 1841).

6. IG, II2, 1182, 1183.

7. E. Curtius – J. A. Kaupert, *Karten von Attika* (Berlin: Reimer, 1895-1903), Heft III-VI. A. Das Südöstliche Attika. II. Porto Rafti (section XI), Markopoulo (section XIII) and Vari (section VIII), σ. 11.

8. Βλ. Ε. Βιβλιοδέτης, ό.π., σημ. 1, σ. 31 και 165.

9. Α. Κ. Ορλάνδου, *Α' Ανασκαφαί: 6. Μυρρινούς (Μερέντα) Έργον 1960*, σ. 30-37. Ε. Μαστροκόστας, «Επιστήματα εκ Μυρρινούντος», *Χαριστήριον εις Αναστάσιον Ορλάνδον* (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 54, Αθήναι 1966) τόμος Γ', σ. 281-314.

zarίδη¹⁰ και ακολουθως από τους Α. Βαβρίτσα¹¹ και Ε. Μαστροκώστα¹², που είχε ως αποτέλεσμα η Φρασίκλεια και ο Κούρος να αντικρύσουν ξανά το αττικό φως μετά από 25 αιώνες.

Οι νέες αρχαιολογικές έρευνες άρχισαν το 1999 από τον Ε. Κακαβογιάννη, λόγω της κατασκευής των ολυμπιακών εγκαταστάσεων¹³. Παρά τις σοβαρές προειδοποιήσεις της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας ότι στην περιοχή αναμενόταν να έρθουν στο φως σημαντικά αρχαία του αττικού δήμου, γεγονός που θα προκαλούσε αναγκαστικά καθυστερήσεις, τα Ολυμπιακά Έργα χωροθετήθηκαν. Η αρχαιολογική έρευνα ξεκίνησε με εντατική επιφανειακή έρευνα όλης της έκτασης των 2.500 στρεμμάτων. Στα σημεία όπου διαπιστώθηκαν σημαντικά λείψανα άρχισε συστηματική ανασκαφή, η οποία ήταν εξαντλητική στις θέσεις που προορίζονταν για την ανέγερση εγκαταστάσεων (εικ. 7). Αξίζει να σημειωθεί ότι η έρευνα και λόγω του κατεπείγοντος χαρακτήρα των Ολυμπιακών Έργων μέχρι σήμερα ήταν μόνο σωστική. Συστηματική ανασκαφή των πολλών αρχαίων θέσεων που έχουν μόνο επισημανθεί (εικ. 8) θα πρέπει να ανήκει στους στόχους για το μέλλον.

Αποκαλύφθηκε, έτσι, χρήση του χώρου αυτού στην Προϊστορία και συγκεκριμένα κατά την Αρχαιότερη, την Νεότερη και την Τελική Νεολιθική, και από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού μέχρι του Μυκηναϊκού χρόνου. Στην αυγή όμως της 1ης χιλιετίας π.Χ. πληθαίνουν οι μαρτυρίες των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και η χρήση κορυφώνεται στους Κλασικούς χρόνους¹⁴. Ένας μεγάλος ναός αποκαλύφθηκε και μικρότερα δημόσια κτήρια και ιερά στην γύρω περιοχή, ενώ μακρύτερα βρέθηκαν νεκροταφεία και αγροικίες (εικ. 8). Από τον 3ο αι. και μετά τα ευρήματα

10. Δ. Λαζαρίδης, «Ειδίσεις εξ Αττικής. Μυρρινούς (Μερέντα)» *AAA I*, 1968,1, σ. 31-33 και 35.

11. Α. Βαβρίτσας, «Αρχαιότητες και Μνημεία Αττικής και Νήσων Αργοσαρωνικού: 2.Μερέντα», *ΑΔ 23*, 1968, Μέρος Β' 1, Χρονικά, σ. 110-111.

12. Ε. Μαστροκώστας, «Η κόρη Φρασίκλεια Αριστίωνος του Παρίου και Κούρος Μαρμάρινος ανεκαλύφθησαν εν Μυρρινούντι», *AAA V*, 1972,2, σ. 298-324.

13. Ε. Χ. Κακαβογιάννης, «Α.Ο Δήμος Μυρρινούς και οι Αρχαιολογικές Έρευνες στο Νέο Ιπποδρόμο και στο Ολυμπιακό Ιππικό Κέντρο στη Μερέντα Μαρκοπούλου», στο Ό. Κακαβογιάννη (επιμ.), *Αρχαιολογικές Έρευνες στη Μερέντα Μαρκοπούλου στον χώρο κατασκευής του νέου ιπποδρόμου και του ολυμπιακού ιππικού κέντρου* (Αθήνα, 2003), σ. 9-14.

14. Ό. Κακαβογιάννη, «Τοπογραφία του Μυρρινούντος κατά τους Προϊστορικούς και Αρχαίους Χρόνους», στο της ίδιας (επιμ.), *Αρχαιολογικές Έρευνες στη Μερέντα Μαρκοπούλου στον χώρο κατασκευής του νέου ιπποδρόμου και του ολυμπιακού ιππικού κέντρου*, (Αθήνα, Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και Οργανισμός Διεξαγωγής Ιπποδρομιών 2003), 15-19. Της ίδιας, «Τοπογραφία του Αρχαίου Δήμου Μυρρινούντος», στο Β. Βασιλοπούλου – Στ. Κατσαρού-Τζεβελέκη (επιμ.), *Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό. Β. Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Το έργο μιας δεκαετίας 1994-2003*. Πρακτικά Συνεδρίου 18-20 Δεκεμβρίου 2003 (Μαρκόπουλο, 2009), σ. 47-78.

κατοίκησης μειώνονται δραστικά, όπως άλλωστε σε όλη την περιοχή της Μεσογαίας, η οποία έγινε θέατρο πολεμικών συγκρούσεων με τους Μακεδόνες¹⁵.

Με την μεταρρύθμιση του Κλεισθένη το 507 π.Χ.¹⁶, που σήμανε και την ίδρυση της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, ο Δήμος του Μυρρινούντος εντάσσεται στην ενότητα των Δήμων της Πανδιονίδας φυλής, στην παραλιακή τριπύ της οποίας ανήκαν και οι γειτονικοί Δήμοι Αγγελή (περιοχή Αγγελήσι), Πρασιαί (περιοχή Πρασάς-Αυλάκι) και Στειριά (περιοχή Πόρτο Ράφτη)¹⁷. Όπως και οι υπόλοιποι δήμοι της Αττικής, αποτελούσε μια διοικητική περιφέρεια του Αθηναϊκού Κράτους και ταυτόχρονα συνιστούσε μια αυτόνομη κοινοτική μονάδα με τους δικούς της άρχοντες, την Εκκλησία και την Αγορά των Δημοτών όπου λαμβάνονταν αποφάσεις σε τοπικό επίπεδο¹⁸.

Η Αγορά των Δημοτών υποθέτουμε ότι πραγματοποιούνταν στον χώρο δίπλα στον μεγάλο ναό Κλασικών χρόνων, που αποδίδεται στην Αρτέμιδα Κολαινίδα¹⁹. Ο ναός είχε ιδρυθεί σε πεδινή έκταση και σε αυτόν οδηγούσαν σημαντικές οδικές αρτηρίες που προφανώς εξυπηρετούσαν την επικοινωνία με το Άστυ και τους γειτονικούς Δήμους του Αγνούτος, της Αγγελής, της Στειριάς και των Πρασιών, αλλά και τους πέραν αυτών άλλους Δήμους της Μεσογαίας²⁰. Κοντά στον ναό των Κλασικών χρόνων αποκαλύφθηκαν δύο κτήρια με στοά και δύο άλλα μικρότερα κτηριακά συγκροτήματα, με λατρευτική χρήση, εκ των οποίων το ένα ήταν αφιερωμένο στον Δία Φράτριο²¹. Το σύνολο αυτό των κτηρίων ορίζει και το διοικητικό κέντρο του Δήμου.

15. Chr. Habicht, *Athens from Alexander to Antony* (Harvard Mass. 1999), σ. 194-204.

16. Α. Ματθαίου, «Ιστορικοί Χρόνοι: Από την Γεωμετρική Εποχή (10ος αι. π.Χ.) έως την ύστερη αρχαιότητα (6ος αι. μ.Χ.)», στο Α. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαία Αθήνα και Αττική. Ιστορική τοπογραφία του άστεως και της χώρας* (Αθήνα 2010), σ. 20 και 22.

17. J. S. Traill, *The Political Organisation of Attica. A study of the Demes, Trittyes and Phylai and their Representation in the Athenian Council*, Hesperia Suppl. 14, 1975, σ. 42 και χάρτης 1.

18. D. Whitehead, *The Demes of Attica, 508/7 – 250 BC : a political and social study* (Princeton 1986); Ό. Κακαβογιάννη, «Στοιχεία για τον ιδιωτικό και δημόσιο βίο σε έναν αγροτικό δήμο της Αττικής, τον Μυρρινούντα», *Πρακτικά ΙΕ' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής, 17-20 Οκτωβρίου 2013* (Καλύβια Θορικού Αττικής, 2015), σ. 61-81.

19. Ό. Κακαβογιάννη – Β. Αργυρόπουλος, «Αρχαίος Ναός και Κρήνη στην Μερέντα», στο Β. Βασιλοπούλου Στ. Κατσαρού-Τζεβελέκη (επιμ.), ό.π., σημ. 14, σ. 177-188. Ό. Κακαβογιάννη – Β. Αργυρόπουλος – Μ. Ανετάκης – Μ. Κοντοπανάγου – Μ. Σκλάβος, «Δημόσια κτήρια, μικρά ιερά και οδοί περίξ του αρχαίου ναού στη Μερέντα», στο Β. Βασιλοπούλου Στ. Κατσαρού-Τζεβελέκη (επιμ.), ό.π., σημ. 14, σ. 103-125.

20. Ό. Κακαβογιάννη, «Αρχαίοι Οδοί στα Νότια και Δυτικά Μεσόγεια και στη Λαυρεωτική. Το οδικό δίκτυο του Μυρρινούντος», στο Μ. Κορρές (επιμ.), *Αττικής Οδοί: Αρχαίοι Δρόμοι της Αττικής* (Αθήνα 2009), σ. 194-197 και εικ. 13.13α.

21. Ό. Κακαβογιάννη – Β. Αργυρόπουλος – Μ. Ανετάκης – Μ. Κοντοπανάγου – Μ. Σκλάβος, «Δημόσια κτήρια, μικρά ιερά και οδοί περίξ του αρχαίου ναού στη Μερέντα», στο Β. Βασιλοπούλου

Μερικές αγροικίες διαπιστώθηκαν διασπαρμένες πλησίον ή μακρύτερα από το κέντρο του Δήμου²². Μία διέθετε πύργο-θυρωρείο για την ασφάλεια των ενοίκων και για τον έλεγχο της περιοχής. Ήταν εξοπλισμένες με αποθηκευτικούς χώρους, λιοτριβεία και κυψέλες και είχαν ολόγυρα εκτεταμένα κτήματα για πλούσια αγροτική παραγωγή. Εκτός των κύριων οδών και άλλες μικρότερες, «ατραπού», οδηγούσαν από την Αγορά των Δημοτών στις αγροικίες και κατά μήκος των οδών αυτών εκτείνονταν οι ταφικοί περίβολοι²³ των πλούσιων οικογενειών που όριζαν τη γη.

Σκοπός και στόχος της έρευνας

Τα γενεσιουργά αίτια της ανάπτυξης του αρχαίου αγροτικού Δήμου παραπέμπουν στον απώτατο άνθρωπο της περιοχής, που ενεργούσε στο φυσικό του χώρο, προκειμένου να επιβιώσει, να τραφεί, να συγκροτήσει με τους ομοίους του κοινότητες, να εξελιχθεί και να εξελίξει τις δράσεις και δραστηριότητές του.

Το κυρίαρχο συνεπώς ζήτημα που θέτει η παρούσα μελέτη είναι η σχέση του ανθρώπου με το χώρο δράσης του και με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη σχέση του με το φυσικό περιβάλλον και τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες. Ο χώρος τελικά, είτε εκλαμβάνοντάς τον ως μία συνεχή φυσική διεργασία μέσα από τα φυσικά φαινόμενα, είτε ως αποδέκτη της ανθρώπινης δραστηριότητας, κυριαρχεί καθοριστικά στη μελέτη. Είναι λοιπόν πρόδηλο, ότι η σχέση του ανθρώπου με τον χώρο θα πρέπει να διαπιστωθεί απά και να αποδοθεί ως ένα χαρτογραφικό φαινόμενο με εξελικτικές τάσεις, οι οποίες συνυφαίνονται τόσο με τις φυσικές διεργασίες, όσο και με τη δράση του ανθρώπου.

Στ. Κατσαρού-Τζεβελεκη (επιμ.), ό.π., σημ. 14, σ. 103-125.

22. Δυο αγροικίες πλησίον του κέντρου του δήμου: Η Βορειοδυτική και η Δυτική. Για την Βορειοδυτική βλ. Μ. Σκλάβος - Ε. Τσελεπή - Μ. Ανετάκης - Σ. Μάρκου, "Αγροικίες και άλλα οικοδομικά συγκροτήματα στην Μερέντα", στο Β. Βασιλοπούλου - Στ. Κατσαρού (επιμ.), ό.π, σημ. 14, σ. 79-83. Για την Δυτική Αγροικία ό.π., σ. 83-86 και σε σχέση με το Παρόδιο ιερό: Ε. Τσελεπή, «Παρόδιο Ιερό στη Μερέντα Μαρκοπούλου», *Πρακτικά ΙΒ' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής*, 30 Νοεμβρίου – 3 Δεκεμβρίου 2006 Παλλήνη (Καλύβια Θορικού Αττικής 2008), σ. 327-341. Παλαιότερα είχαν ανασκαφεί δύο ακόμη, μία σε κάποια απόσταση προς ΝΑ, στους βορειοανατολικούς πρόποδες του όρους Μερέντα, βλ. αγρός Παπαγιαννάκου (Λαζαρίδης 1968, ό.π., σημ. 10, σ. 31) και μία λίγο ανατολικότερα, αγρός Δελή (αδημοσίευτη).

23. Αι. Πέτρου – Ε. Σαλαβούρα – Α. Πιτσικούλης – Μ. Σκλάβος – Β. Αργυρόπουλος, «Μυκηναϊκοί τάφοι και κοινοτικά νεκροταφεία γεωμετρικών, αρχαϊκών και κλασικών χρόνων στην Μερέντα» στο Β. Βασιλοπούλου και Στ. Κατσαρού (επιμ.), ό.π., σημ. 14, σ. 127-142. Μ. Ανετάκης – Ε. Συριανού – Μ. Κοντοπανάνγου – Αι. Πέτρου – Ε. Παλαιοκόστα – Ι. Ντοβίνου – Β. Βλαχοδημητροπούλου, «Νεκροταφεία και ταφικοί περίβολοι, χθόνιο ιερό, και κτήριο με ανδρώνα στην Μερέντα», στο Β. Βασιλοπούλου και Στ. Κατσαρού (επιμ.), ό.π., σημ. 14, σ.189-204.

Οι φυσικές διεργασίες (τοπίο, γεωλογία, κλίμα, κλπ.) και τα όποια φαινόμενα αυτές δημιουργούν, προσδιορίζουν τις επιλογές του ανθρώπου για την επιβίωση και διαβίωσή του, άρα και την προδιάθεσή του για κοινωνική συγκρότηση, ενώ η περαιτέρω δράση του μέσα στα πλαίσια της κοινότητας με το σταδιακά αναπτυσσόμενο τρόπο ζωής του, (συνήθειες, δοξασίες, λατρείες, συναλλαγές, αστική οργάνωση κλπ.), τον εντάσσουν στο ανθρωπογενές περιβάλλον. Εκεί ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος να προσαρμοστεί αντιλαμβανόμενος τη σχέση του με αυτό, δομώντας τις κατοικίες, τα δημόσια κτήρια και τα ιερά του, καταγράφοντας ενδεχομένως τις δραστηριότητές του, πάντοτε κινούμενος στην κλίμακα του χώρου του, δημιουργώντας τρόπους επικοινωνίας με το άστυ και το θαλάσσιο μέτωπο.

Διερευνάται λοιπόν και' αρχάς ο ρόλος του τοπίου, της κλίμακας στο ανθρωπογενές περιβάλλον, γεγονός που έχει πολύ μεγάλη σημασία για τον τρόπο που δομήθηκαν οι αρχαίες κώμες και πόλεις και η αρχή της υποταγής των κατασκευών στη φύση, γεγονός το οποίο τοποθετεί ανθρωποκεντρικά το σύστημα σχεδιασμού των οικισμών. Από την άλλη πλευρά διερευνάται το ζήτημα της γένεσης του Δήμου, της συγκρότησής του, της δημιουργίας της «επικράτειάς» του, του πολιτεύματός του, των επικοινωνιών του και της ανάδειξης της σημασίας των ιερών τόπων και της λατρείας των ηρώων.

Ο κυρίαρχος σκοπός λοιπόν που προκύπτει είναι ότι η μελέτη του αρχαίου αγροτικού Δήμου του Μυρρινούντος θα πρέπει να θέσει ως στόχο την παράγωγη και την διατήρηση γνώσης για τις επόμενες γενιές: να υιοθετήσει δε ως θεμελιώδη άποψη ότι οι παράγοντες που έδωσαν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα στον Μυρρινούντα είναι οι ακόλουθοι:

- Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του φυσικού περιβάλλοντος και η εκμετάλλευση του για βιοποριστικούς σκοπούς
- Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και συγκεκριμένα το δημοκρατικό πολίτευμα, οι διοικητικές δομές και η ανάγκη σύνδεσης με το άστυ
- Η επικοινωνία με τους όμορους δήμους και τα υπερτοπικά ιερά.

Οι χωρικές και περιγραφικές συσχετίσεις των παραπάνω διαμορφώνονται στο χώρο και το χρόνο και η σύνθεσή τους προάγεται μέσω της Γεωπληροφορικής που θα αποτελέσει το συνδυαστικό κρίκο μεταξύ του αρχαιο-χωρικού περιβάλλοντος (τοπίο, διαμόρφωση του εδάφους και του υπεδάφους, των αρχαίων τεχνικών έργων, της διαμόρφωσης και του μεγέθους του κατοικημένου χώρου, των χρήσεων της γης) και της ιστορικής – αρχαιολογικής πληροφορίας²⁴.

24. Βλ. σχετικά την περίπτωση της Αρκαδίας: Α. Τσάτσαρης – Μ. Πετρόπουλος – Ι. Κάτσιος – Γ. Γρηγορακάκης – Ε. Καραβία – Α. Καραπαναγιώτου – Λ. Σουκλήρης – Σ. Φριτζίλας, «Χαρτογραφώντας την ιστορία – Ανάπτυξη Μεθόδων και προτύπων Χαρτογραφικής Αναπαράστασης Περιοχών Αρχαιολογικού Ενδιαφέροντος της Αρκαδίας», στο *Η Χαρτογραφία του Ελληνικού Κράτους*. Πρακτικά

Σύνοψη των ερευνητικών υποθέσεων

Η τεκμηρίωση ότι η κοιλάδα της Μερέντας αποτελεί μία αυτάρκη γεωγραφική και ιστορική ενότητα, λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη ότι το τοπίο παρέμενε μέχρι πριν από την υλοποίηση των μεγάλων Ολυμπιακών Έργων αλώβητο, είναι ο κύριος στόχος της μελέτης (πρβλ. εικ. 2 και 7).

Η υπό εξέταση ιστορική – αρχαιολογική πληροφορία σε συνδυασμό με τη χωρική της διάσταση, θα περιλαμβάνει επιγραμματικά τους παρακάτω ερευνητικούς άξονες:

1. Παρουσίαση των χαρακτηριστικών του ιστορικού παρελθόντος του Δήμου Μυρρινούντος και της ιστορικής πορείας του.
2. Ορισμός των ιδιαίτερων ιστορικών φάσεων στον Μυρρινούντα.
3. Σύγκριση του αρχαίου Δήμου του Μυρρινούντος με άλλους Δήμους της αρχαίας Αθήνας.
4. Σύγκριση του τότε και του τώρα: ο αρχαίος Δήμος του Μυρρινούντος και ο γειτονικός Δήμος του Μαρκοπούλου
5. Ανάπτυξη βασικών γνωστικών εργαλείων για τους μηχανισμούς συγκρότησης και ανάπτυξης, αλλά και αντίστοιχα διάλυσης και παρακμής της κοινότητας και γενικά της κατοίκησης της διαχρονικά.
6. Επεξεργασία και Ανάπτυξη των εργαλείων έρευνας για την διερεύνηση του φαινομένου της γέννησης και της εξέλιξης της οργανωμένης κατοίκησης στην περιοχή της Μερέντας.
7. Ανάπτυξη μεθόδων για την αποτελεσματική σύγκριση του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος.
8. Σύγκριση των πλουτοπαραγωγικών πηγών στους αρχαίους χρόνους και σήμερα.
9. Ανάπτυξη τεχνολογιών για την επεξεργασία και παρουσίαση των αρχαιολογικών πληροφοριών σε σχέση με το γεωγραφικό τους περιβάλλον.

Συμβολή της Γεωπληροφορικής στην Αρχαιολογική Έρευνα

Η μοναδική αυτή εικόνα του ακμάζοντος αγροτικού Δήμου, σε συνδυασμό με την πυκνότητα και την ποικιλία της αρχαιολογικής πληροφορίας, κατέστησε σαφή την ανάγκη χρήσης της Γεωπληροφορικής ως μέσου τεκμηρίωσης (εικ. 9). Η Γεωπληροφορική, η οποία αξιοποιείται στην αρχαιολογική έρευνα ήδη από τη δεκαετία του '80, συνιστά καινοτόμο μέθοδο όσον αφορά στην αποθήκευση και ανάλυ-

ση δεδομένων. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός της ενσωμάτωσης βάσεων δεδομένων με δυνατότητες αποθήκευσης και διαχείρισης πληροφοριών και της λειτουργικής τους σύνδεσης με τα χωρικά αρχαιολογικά αντικείμενα που απεικονίζονται στο ψηφιακό χαρτογραφικό περιβάλλον. Τα εργαλεία χωρικής ανάλυσης και συγκεκριμένα η μελέτη της απόστασης, των κλίσεων, του προσανατολισμού και της έκθεσης, του υψομέτρου, του οδικού και του υδρογραφικού δικτύου οδηγούν στη δημιουργία νέων δεδομένων ως προς τη διερεύνηση των χωρικών σχέσεων μεταξύ των αρχαιολογικών δεδομένων.

Το Ερευνητικό Εργαστήριο Γεωχωρικής Τεχνολογίας του ΤΕΙ της Αθήνας έχει ήδη στα αρχεία του δύο πρόδρομες μελέτες, οι οποίες εκπονήθηκαν τόσο για το Δήμο Μαρκοπούλου Μεσογαίας, όσο και για τον καθαυτό αρχαιολογικό χώρο της Μερέντας.

Η πρώτη αφορά σε ένα προηγούμενο Ερευνητικό Πρόγραμμα του τότε Τμήματος Τοπογραφίας του ΤΕΙ Αθηνών, με επιστημονικό υπεύθυνο τον ένα εκ των τριών συν-συγγραφέων του παρόντος, που χρηματοδοτήθηκε από τα Μ.Ο.Π²⁵ και το Δήμο Μαρκοπούλου κατά το έτος 1993 (εικ. 10). Το πρόγραμμα αυτό αφορούσε στην ανάπτυξη και τη συντήρηση ενός αυτοματοποιημένου συστήματος χαρτογραφικών πληροφοριών, το οποίο θα υποστήριζε τις χαρτογραφικές δραστηριότητες των Δημοτικών Υπηρεσιών. Στο πλαίσιο του προγράμματος αυτού, δημιουργήθηκε η ψηφιακή χαρτογραφική υποδομή του Δήμου και αναπτύχθηκε ένα πρωτοπόρο για την εποχή του λογισμικό, το οποίο αξιοποιούσε την υποδομή αυτή αυτοματοποιώντας τη χαρτογραφική παραγωγή για ποικίλες ανάγκες. Στο πλαίσιο του προγράμματος αυτού μία ειδική εφαρμογή εντόπισε μέσω του αγροτικού οδικού δικτύου περιοχές, χαρακτηριζόμενες με σύγχρονα μικρο-τοπωνύμια σε όλη την έκταση του Δήμου και τις ταύτισε με τα ιστορικά τους αντίστοιχα. Η οριοθέτηση των περιοχών αυτών έχουν ιδιαίτερο ιστορικό ενδιαφέρον γιατί μαρτυρούν την επιβίωση της μνήμης κατοίκησης και χρήσης γης για δεκαετίες ακόμη και για αιώνες²⁶. *Εντυπωσιακό όμως στοιχείο για την παρούσα έρευνα αποτελεί το γεγονός ότι στην περίπτωση της Μερέντας χαρτογραφήθηκε ως κέντρο το τμήμα εκείνο για το οποίο οι ανασκαφές έδειξαν ότι αντιστοιχεί με την αγορά των δημοτών και με τον χώρο του ναού της Αρτέμιδος Κολαινίδος όπου συγκλίνουν όλοι οι δρόμοι.*

Η δεύτερη μελέτη είναι αρκετά πιο σύγχρονη (ολοκληρώθηκε το 2015) και εντάσσεται τρόπον τινά στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας. Εστίασε το ενδιαφέρον της αποκλειστικά στον προσδιορισμένο αρχαιολογικό χώρο της Μερέντας και, εκτός του ότι δημιούργησε όλο το ψηφιακό γεωγραφικό υπόβαθρο της ανασκα-

25. Μ.Ο.Π.: Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα.

26. Παραδείγματα τα τοπωνύμια της περιοχής: πχ. Μερέντα, Βραώνα, Αγγελήσι, Πρόι Στείρι, Πρασός.

φής²⁷, προσέγγισε με σοβαρά επιχειρήματα το ρόλο του γήινου αναγλύφου ως παράγοντα της σύνθεσης και της ανάπτυξης του αρχαίου Δήμου Μυρρινούντος σε συνδυασμό με τις επικρατούσες χρήσεις της γης και των κτηρίων της περιοχής (εικ. 11)²⁸.

Στη μελέτη αυτή η διαδικασία κατασκευής ψηφιακής γεωγραφικής υποδομής της μελετώμενης περιοχής ακολούθησε συγκεκριμένη μεθοδολογία (εικ. 12). Στοιχεία που αφορούν τη διαμόρφωση του εδάφους, τη γεωλογία του υπεδάφους, τη φυσιογραφία της περιοχής, τα φυσικά και ανθρωπογενή φαινόμενα έχουν ήδη καταχωριστεί σε βάση αρχαιο-χωρικών δεδομένων και χρησιμοποιούνται για την εκπόνηση της έρευνας.

Προσωρινά Συμπεράσματα

Στη Μερέντα επιχειρείται μία νέα προσέγγιση της αρχαιολογικής πληροφορίας με την χρήση της γεωχωρικής τεχνολογίας. Στην παρούσα μελέτη ο γεωγραφικός χώρος παίζει πολύ σημαντικό ρόλο και επομένως είναι σαφές ότι στόχος είναι να αποτελέσουν οι χάρτες ένα ισχυρό μέσο τεκμηρίωσης του αρχαιολογικού υλικού.

Σε επίπεδο αναπαραστάσεων οι χάρτες αποτελούν την παλαιότερη μορφή απεικόνισης. Εξ ορισμού όμως οι χάρτες αποτελούν αφαίρεση και γενίκευση του γεωγραφικού χώρου και στη συνέχεια αναπαράστασή του με τις διαθέσιμες κατά εποχή επιστημονικές, τεχνικές και γραφικές μεθόδους. Για τους λόγους αυτούς οι χάρτες των περιηγητών, όπως του Spon, του Leake, των Curtius και Kaupert, αποτελούν πολύτιμη πηγή περιγραφικής ιστορικής-αρχαιολογικής πληροφορίας αλλά είχαν ανάγκη διεύρυνσης και υποστήριξης όσον αφορά το τμήμα της αξιοπιστίας και ακρίβειας στην αναπαραστατική τους δυνατότητα.

Με τη δημιουργία της βάσης αρχαιο-χωρικών δεδομένων και τις δυνατότητες που παρέχει η τεχνολογία των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών, οι πληροφορίες των παραπάνω χαρτών μπορούν να αξιοποιηθούν εντασσόμενοι σε σύγχρονα υπόβαθρα με σχετική διαχρονικότητα (π.χ. ορθοφωτοχάρτες από το 1945 ως σήμερα, διαγράμματα 1:5000 της ΓΥΣ. Στην ίδια βάση θα ενταχθεί επίσης και όλο το υλικό της πρώτης από τις πρόδρομες μελέτες, η οποία σε ανύποπο χρόνο απέδωσε σε συνδυασμό με τις αρχαιολογικές πηγές το σοβαρό εκείνο εύρημα

27. Γεωαναφορά των τοπογραφικών σχεδίων και των κατόψεων των ανασκαφών, δημιουργία ψηφιακού μοντέλου εδάφους, ένταξη των ιστορικών χαρτών στο νέο υπόβαθρο κ.ά.

28. Β. Γκαϊδατζή, *Μελέτη Γήινου Αναγλύφου ως Παράγοντα της Σύνθεσης και της Ανάπτυξης του Αρχαίου Δήμου του Μυρρινούντος στο Μαρκόπουλο Μεσογαίας Αττικής* (Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία, εποπτεία: Α. Τσάτσαρης, ΤΕΙ Αθηνών. Σχολή Τεχνολογικών Εφαρμογών. Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών και Μηχανικών Τοπογραφίας και Γεωπληροφορικής. Κατεύθυνση Μηχανικών Τοπογραφίας και Γεωπληροφορικής 2016).

της σύγκλισης των αγροτικών οδών στην Αγορά των Δημοτών και το ναό της Αρτέμιδος Κολαινίδος.

Είναι λοιπόν παραπάνω από σαφές ότι η αποδελτίωση μελετών με σκοπό τη δημιουργία ψηφιακών πινάκων με αρχαιολογικά ευρήματα και τη σύνδεσή τους με το χαρτογραφικό υπόβαθρο, όπως και η αποτίμηση και χαρτογράφηση των ευρημάτων για την ανασύσταση του αρχαίου οδικού δικτύου στην περιοχή, θα αποτελέσουν τα αμέσως επόμενα βήματα της έρευνας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μελέτη της οποίας οι ερευνητικές υποθέσεις, οι στόχοι και τα ερευνητικά εργαλεία παρουσιάζονται εδώ, πρόκειται να διεξαχθεί σε συνεργασία με το Ερευνητικό Εργαστήριο Γεωχωρικής Τεχνολογίας του ΤΕΙ Αθηνών με στόχο την ανάλυση της συγκρότησης και της ανάπτυξης του αρχαίου Δήμου του Μυρρινούντος, ενός Δήμου με πανάρχαιο αγροτικό χαρακτήρα.

Το κυρίαρχο ζήτημα που θα τεθεί με την παρούσα έρευνα είναι η σχέση του ανθρώπου με το χώρο δράσης του και με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη σχέση του με το φυσικό και το ανθρωπογενές περιβάλλον. Η υπό εξέταση ιστορική – αρχαιολογική πληροφορία σε συνδυασμό με τη χωρική της διάσταση, θα περιλαμβάνει μια σειρά από ερευνητικούς άξονες που συνοψίζονται στην ανάλυση του ιδιαίτερου χαρακτήρα του δεδομένου περιβάλλοντος και στην αναζήτηση σύγχρονων υποδειγμάτων σχετικών με τα πρότυπα του Μυρρινούντος. Οι χωρικές και περιγραφικές συσχετίσεις θα αναπτυχθούν στον χώρο και το χρόνο και η σύνθεσή τους θα προαχθεί μέσω των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών, που θα αποτελέσουν το συνδυαστικό κρίκο μεταξύ του αρχαιο-χωρικού περιβάλλοντος και της ιστορικής – αρχαιολογικής πληροφορίας.

Εικ. 1. Χάρτης ΓΥΣ για την περιοχή της Μερέντας.

Εικ. 2. Γενική άποψη της Μερέντας από τα ΒΔ (2000).

Εικ. 3. Ο Μυρρινούς σε χάρτη του J. Spon (1678).

Εικ. 4. Ο Μυρρινούς σε χάρτη των J. Stuart και N. Revett (πρώτη έκδ. 1794).

Εικ. 5. Ο Μυρρινούς σε χάρτη του W. M. Leake (1841).

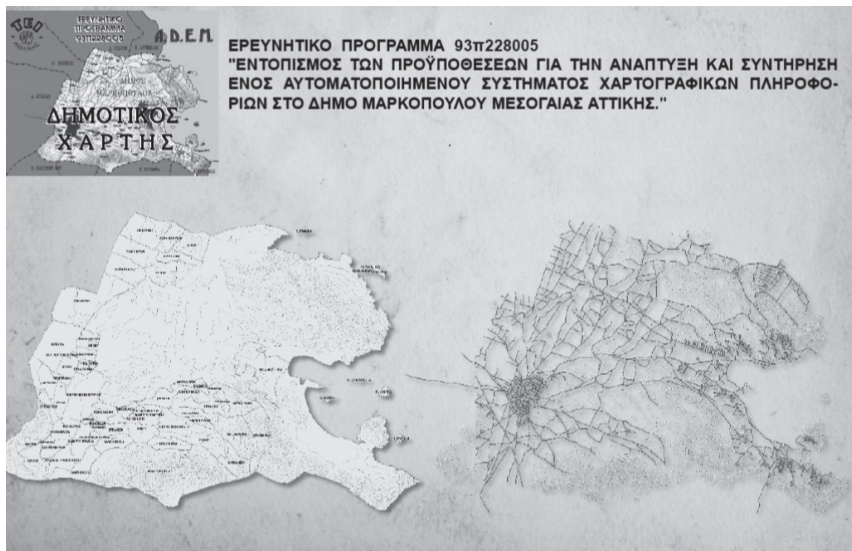
Εικ. 6. Ο Μυρρινούς σε χάρτη των E. Curtius και J. A. Kaupert (1881).

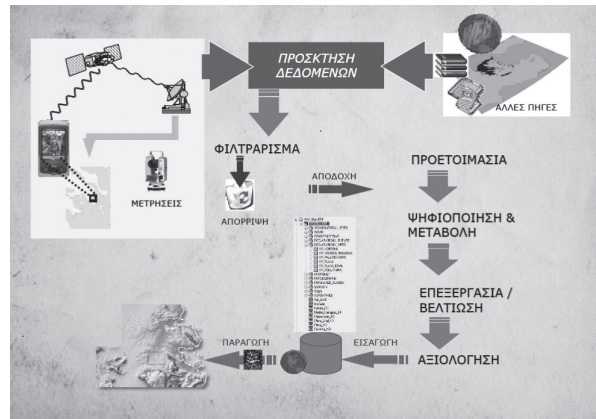
Εικ. 7. Η πεδιάδα της Μερέντας κατά την κατασκευή των Ολυμπιακών έργων (2001-2004) από τα δυτικά.

Εικ. 8. Χάρτης της περιοχής της Μερέντας με τις αρχαίες θέσεις που έχουν ανασκαφεί.

Εικ. 9. Η συμβολή της Γεωπληροφορικής στην Αρχαιολογική Έρευνα.

Εικ. 10. Χαρτογραφικό πρόγραμμα που αναπτύχθηκε το 1993 από το ΤΕΙ Αθηνών για λογαριασμό του Δήμου Μαρκοπούλου.

Εικ. 11. Ψηφιοποίηση του Αρχείου Σχεδίων της ανασκαφής.

Εικ. 12. Μεθοδολογία κατασκευής ψηφιακής γεωγραφικής υποδομής.

ΠΗΓΕΣ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ.

Εικ. 1. Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού.

Εικ. 2. Ό. Κακαβογιάννη, “Τοπογραφία του Μυρρινούντος κατά τους Προϊστορικούς και Αρχαίους Χρόνους”, στο της ίδιας (επιμ.), Αρχαιολογικές Έρευνες στη Μερέντα Μαρκοπούλου στον χώρο κατασκευής του Νέου Ιπποδρόμου και του Ολυμπιακού Ιππικού Κέντρου (Αθήνα, Β΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων – Οργανισμός Διεξαγωγής Ιπποδρομιών Ελλάδας 2003), σ. 19 εικ. 1.

Εικ. 3. Ε. Βιβλιοδέτης, «Ο Δήμος του Μυρρινούντος: Η οργάνωση και η ιστορία του», ΑΕ 2005, σ. 25 εικ. 1.

Εικ. 4. J. Stuart – N. Revett, *The Antiquities of Athens* (London, first edition: 1794) πίν. 2 (λεπτομέρεια της περιοχής του Μυρρινούντα) (έκδοση του 1827: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/stuart1827bd3/0131?sid=391c5a9ee768bbfc51cebc1549b8c6c5> - Επίσκεψη ιστοσελίδας: 19/2/2017).

Εικ. 5. W. M. Leake, *The Topography of Athens and the Demi*. The Demi of Attica 2 (London 1841): Map of Attica to accompany the Demi of Attica (2nd edition).

Εικ. 6. E. Curtius – J. A. Kaupert, *Karten von Attika* (Berlin: Reimer, 1895-1903): Bl. XIII. Markopulo.

Εικ. 7. Αρχείο Ό. Κακαβογιάννη.

Εικ. 8. Ό. Κακαβογιάννη, «Τοπογραφία του Αρχαίου Δήμου Μυρρινούντος», στο Β. Βασιλοπούλου – Στ. Κατσαρού-Τζεβελέκη (επιμ.), *Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό. Β΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Το έργο μιας δεκαετίας 1994-2003. Πρακτικά Συνεδρίου 18-20 Δεκεμβρίου 2003* (Μαρκόπουλο: Δήμος Μαρκοπούλου Μεσογαίας 2009), σ. 50.

Εικ. 9. Αρχείο Α. Τσάτσαρη.

Εικ. 10. Αρχείο Α. Τσάτσαρη.

Εικ. 11. Αρχείο Α. Τσάτσαρη.

Εικ. 12. Αρχείο Α. Τσάτσαρη.